

Зміст

Від автора.....	3
Петро Конашевич-Сагайдачний.....	7
Богдан Зиновій Хмельницький	37
Іван Виговський.....	109
Іван Богун-Федорович.....	159
Петро Дорошенко	201
Дем'ян Многогрішний.....	255
Іван Самойлович.....	275
Остафій Гоголь.....	321
Пилип Орлик.....	337
Данило Апостол	363
Кирило Розумовський.....	391
Найчастіше згадувані джерела та їх скорочення.....	411
Іменний покажчик.....	412

Петро Конашевич-Сагайдачний

Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний.
Портрет XVII ст.

Петро Конашевич (Сагайдачний) став першим українським гетьманом у повному значенні цього слова. Тобто він був не просто ватажком реєстрового козацтва, а й відігравав ключову роль у політичному житті України. Він відстоював загальнонаціональні та релігійні інтереси в умовах жорсткої протидії з боку Речі Посполитої, а найчастіше виступав цілком самостійним лідером. Сагайдачний дуже мало відомий у Росії, власне, як і весь «до-Хмельницький» період. Проте він був однією з найвишніших, яскравих і знакових постатей в історії України XVII століття.

Те, що саме за Сагайдачного звання гетьмана набуло важливого політичного значення, – не випадковість. Він здобув прекрасну для свого часу освіту, що давала можливість розмірковувати на серйозні філософські та гуманістичні теми й замислюватися над реаліями Речі Посполитої та України початку XVII століття. Сагайдачний не задовольнявся військовими походами (хоча й досяг у них успіху), не обмежувався захопленням багатого здобичі, а прагнув філософського осмислення сучасних йому реалій. Цілком імовірно, що саме епоха українського духовного відродження й висунула такого козацького лідера, котрий зміг набути загальнонаціонального значення.

Народився майбутній гетьман приблизно 1570 року¹ в селі Кульчиця Самбірського повіту воєводства Руського в Галичині². Сагай-

¹ Сучасний дослідник біографії П. Сагайдачного П. Сас на підставі почеркознавчої експертизи та зіставлення віку відомих сучасників гетьмана виводить дату народження 1582 р. (Сас П. М. Коли народився Петро Конашевич-Сагайдачний? // УДК. 2011. № 3. С. 36–49). Нам аргументи П. Саса видаються цікавими, але не беззаперечними. Він вважає, що Сагайдачний помер у 39 років, тоді як на портреті його зображено явно більш зрілим чоловіком. До того ж важко уявити, що 18-річний юнак міг бути прийнятий на посаду вчителя у Києві й писати полемічні твори, на які звертали увагу навіть польські магнати.

² Історія України в особах. Литовсько-польська доба. К., 1997. С. 231.

дачний (це його прізвище) походив з родини українського шляхтича³ Конона з роду Конашевичів-Попелів герба «Побуг»⁴ і Пелагеї⁵. Прізвище своє він отримав пізніше, вже на Запорозжі: «сагайдаком» татари називали футляр для лука і стріл.

Здобувши традиційну для тих часів домашню освіту, юнак вступив до відомого Острозького колегіуму, заснованого власним коштом князем К. Острозьким. Уроки його навчання це був найбільший науково-освітній православний центр в Україні, що зібрав найкращих педагогів та богословів. Школу було створено на основі модного тоді в Європі принципу «семи мистецтв» (запозиченого з античних часів): «тривіум» (граматика, риторика, діалектика) і «квадривіум» (арифметика, геометрія, музика, астрономія). При цьому на відміну від західноєвропейських та польських шкіл в Острозі викладачі активно використовували в роботі греко-візантійські традиції. У школі викладали церковнослов'янську, грецьку й латинську мови, що відкривало студентам чудову можливість ознайомлення з античними оригіналами.

Саме в Острозькій школі Сагайдачний познайомився зі своїм соратником та майбутнім митрополитом Київським Йовом Борецьким.

Конашевич виявився талановитим студентом. Він закінчив повний курс колегіуму і навіть написав у свої студентські роки полемічну працю «Пояснення про унію», що мала неабиякий успіх. Навіть литовський канцлер Лев Сапега у листі до полоцького

³ Навіть сучасні польські дослідники висловлюють певний сумнів щодо шляхетського походження Конашевича (Hetmani zaporosczy w służbie króla i Rzeczypospolitej. Warszawa, 2010. S. 130). Утім портрет гетьмана, зроблений його сучасником, зображає Конашевича-Сагайдачного з гербом «Побуг», що, безумовно, свідчить про його шляхетське походження.

⁴ Герб «Побуг»: на червоному полі – срібна перевернута підкова, увінчана кавалерським хрестом.

⁵ Лукамский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник. К., 1993. С. 159.

Петро Конашевич-Сагайдачний

Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний.
Гравюра XVII ст.

архієпископа Йосифа Кунцевича згадував цю роботу.

З Острога Сагайдачний переїхав до Києва, де певний час працював домашнім учителем у міського судді Яна Аксака. Потім з невідомих причин Петро покинув свою роботу й подався на Запорозжя, де назавжди пов'язав долю з козацтвом. Сталося це приблизно 1601 року⁶. Щоправда, П. Сас вважає, що 1603 року Конашевич одружився з Анастасією Повченською, а вже наступного року в нього народився син Лукаш⁷. У будь-якому разі, як ми побачимо далі, сімейне життя не вабило нашого героя.

Варто зазначити, що початок XVII століття був дуже тривожним для України. Брестська церковна унія 1596 року юридично поставила православну церкву на території Речі Посполитої поза законом. Почалося масове пригноблення православ'я уніатами та католиками за серйозної підтримки Ватикану і фанатичного католика польського короля Сигізмунда III (знакової фігури часів російської Смути). Козаки, що в 1595 році виступили під проводом Северина Наливайка проти унії та польських порядків, зазнали поразки. Наливайка стратили, а реєстрових козаків значно обмежили в правах і чисельності. У козацьких лавах почався розбрат і сумніви. Протягом десяти років змінилося п'ятнадцять «гетьманів», що не сприяло об'єднанню та згуртуванню козаків.

Ослаблення козацтва зумовило зміцнення становища уніатів і поляків на Україні. Тепер вони почувалися тут ще фривольніше. Частина козаків пішла на Запорозжя, інші розбрелися по містах. Саме до тих, хто, не бажаючи коритися, жив на вільній Січі, й приєднався Сагайдачний.

Зимівник, тобто постійний табір запорожців, у той час розташовувався в гирлі річки Чортомлик (стара Базавлуцька Січ). Дістатися туди було дуже непросто – через тринадцять підступних Дніпровських порогів. Побут запорожців був невибагливий. Жит-

⁶ Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Дніпропетровськ, 1991. С. 27.

⁷ Сас П. М. Коли народився Петро Конашевич-Сагайдачний? // УДЖ. 2011. № 3. С. 42.

Петро Конашевич-Сагайдачний

лом служили курені з хмизу, вкриті від дощу кінськими шкірами⁸. Запорозький край досі береже пам'ять про славетного гетьмана у своїх назвах: «Попелище Сагайдака» та «Крісла Сагайдака»⁹.

Перше бойове хрещення Сагайдачний дістав під час походів у Молдавію, а потім – проти шведів у Лівонію. У цих військових операціях, організованих поляками, козаками командував Самійло Кішка, який у Лівонії й загинув¹⁰.

Приблизно в 1606 році козаки обирають Сагайдачного гетьманом¹¹. Слід зазначити, що він суттєво виділявся серед решти козаків. Освічений, імовірно, обізнаний з античними взірцями військової тактики, орієнтований на масштабні плани, а не на миттєві здобутки, він зумів зацікавити й повести за собою козаків. Якуб Собеський – сучасник тих подій – писав: «...взагалі це чоловік великого духу, який шукав небезпеку, не боявся за своє життя, в бій ішов першим, виходив з нього останнім, завжди був розторопним і діяльним. У таборі був насторожі, спав мало і не напивався, як це водилося у козаків. На радах був обережним, а в різних розмовах небагатослівним»¹².

Це дивне поєднання інтелектуала й гнучкого політика, з одного боку, і до нахабства сміливого воїна та полководця, з другого, зробили Сагайдачного видатною постаттю свого часу, перед якою схиляли голови навіть вороги.

Розуміючи, що для протистояння польському урядові необхідно мати вагомі аргументи, і водночас усвідомлюючи потребу зайняти козаків війною, Сагайдачний активно організовує походи

⁸ Лассота Э. Путевые записки. СПб., 1873. С. 167.

⁹ Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. С. 28.

¹⁰ Історія українського війська. Львів, 1936. С. 179.

¹¹ Щоправда, П. Сас пише, що достеменно про гетьманство Сагайдачного можна говорити лише з 1615 р., але всі попередні дослідники біографії гетьмана дотримувались іншої думки.

¹² Грушевський М. С. Історія України-Руси. К., 1995. Т. VII. С. 371–372.

Король Сигізмунд III Ваза.
Портрет XVII ст.